

УДК 930.25:[374.71+001]:323.1:908(477)(092)
DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2022/3.7>

Кикоть С.М.

Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав»

ГРОМАДСЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПАВЛА ЖИТЕЦЬКОГО У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано діяльність П. Житецького як активного учасника українського національного руху, досліджено його роль у суспільно-політичному житті України другої половини ХІХ ст. Встановлено, що суспільно-політичний та науковий світогляд ученого сформувалися під час його навчання в закладах вищої духовної та світської освіти, самостійних наукових пошуків та спілкування в колі українофілів. Серед світоглядних орієнтирів П. Житецького як науковця та громадського діяча провідне місце посідала ідея національної самобутності українського народу.

З'ясовано, що науково-просвітницька робота П. Житецького була спрямована на збереження й популяризацію української культури. Автор статті констатує, що громадська діяльність видатного ученого стала важливою віхою на культурницько-політичному етапі національного відродження України.

Як один із співзасновників і найактивніших членів Київської громади, П. Житецький брав активну участь у всіх її основних заходах, що були спрямовані на підтримку української культури та поширення освіти серед широких мас українського населення, на здобуття національних прав українців.

Багатोरічна просвітницька робота П. Житецького сприяла визнанню української мови як самодостатньої, вплинула на формування світогляду наступних поколінь діячів українського національного відродження.

Досліджена діяльність П. Житецького в Колегії Павла Галагана, Південно-Західному відділі Російського імператорського географічного товариства, де вчений перебував на провідних ролях.

При написанні наукової розвідки були використані хронологічний, порівняльно-історичний, ретроспективний, порівняльний і персоналістично-біографічний методи дослідження.

Ключові слова: Павло Житецький, український національний рух, суспільно-політичне життя, громадська діяльність, просвітницька робота.

Постановка проблеми. Павло Гнатович Житецький – видатний український мовознавець, лексикограф, педагог, громадський діяч, учений, який започаткував і розвинув новий напрям – історію української літературної мови, досліджував історичну фонетику української мови, вивчав українську літературу ХVІІІ-ХІХ ст., заклав підмурок розвитку теорії та практики українського перекладу.

Свого часу М. Лисенко назвав Павла Житецького «гросмейстером від філології», а С. Єфремов так писав про нього: «Видатний український вчений. Разом з тим був і живим, чутливим громадянином своєї батьківщини, який болів її болями, хто на собі відчув до певної міри її гірку долю... Його особистість, погляди і діяльність заслуговують якнайширшої популярності».

Поряд із науковою роботою особливої уваги заслуговує громадсько-просвітницька діяльність П. Житецького, оскільки вчений мав значні здо-

бутки не лише в царині науки, а й зробив значний внесок у культурно-національне відродження України другої половини ХІХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Громадській та просвітницькій діяльності П. Житецького присвятили свої наукові розвідки В. Перетц [16], В. Плачинда [17], Н. Побірченко [18], А. Катренко [12; 13], О. Казакевич [8; 9; 10; 11], В. Ісаченко [6; 7] та ін. Незважаючи на наявність наукових праць з окресленої проблематики, громадсько-просвітницька діяльність П. Житецького потребує подальшого поглибленого вивчення, із залученням до наукового обігу раніше неопублікованих матеріалів.

Постановка завдання. Мета статті полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу архівних матеріалів, наукових праць, епістолярної спадщини дослідити громадсько-просвітницьку діяльність видатного вітчизняного ученого й педагога П. Житецького в другій половині ХІХ ст.

Виклад основного матеріалу. Павло Гнатівич Житецький народився 4 січня 1837 р. в Кременчуці на Полтавщині, в сім'ї священика. Після закінчення Полтавського духовного училища (1851 р.) був зарахований до Переяславської духовної семінарії. За 6 років навчання в Переяславі, де була жива пам'ять про видатного Г. Сковороду, де «не вичахав» незламний дух Т. Шевченка, юний Павло Житецький пройнявся інтересом до рідного краю, до мови українського народу, до народної творчості.

Після закінчення в 1857 р. Переяславської семінарії юнак вступив до Київської духовної академії. Під час навчання великий вплив на нього мали професор І. Троїцький, ієромонах Валеріан. Надзвичайно популярним серед студентів був професор філософських наук П. Юркевич, який, окрім філософських курсів, викладав також німецьку мову. Будучи студентом Київської духовної академії П. Житецький зацікавився проблемами історичного минулого українського народу. Громадська і суспільна позиція П. Житецького сформувалася у процесі довгого шляху, який почався ще в роки його навчання в Київській духовній академії. Павло Гнатівич пізніше згадуватиме: «Тут, на Подоле, в вихре безграничних увлечений, в безконечних спорах о проблемах личной и общественной жизни, складывались первые мои понятия и убеждения, которые будут потом источником моих радостей и моих горестей» [5].

У листопаді 1859 р. в академії сталися студентські заворушення проти поліцейсько-шпигунського режиму, незадовільно організованого навчання, бездарного читання лекцій, розкрадання майна, продуктів і книжок представниками адміністрації. Організатори страйку, а серед них був і студент Павло Житецький, виклали на папері ганебні факти з життя академії і відіслали цей документ за кордон. 1 лютого 1861 р. його опублікували в журналі «Колокол». За участь у цьому страйку Павла Житецького відрахували «за власним бажанням».

Восени 1860 р. Павло Житецький вступив на перший курс історико-філологічного факультету Київського університету. Під час навчання в університеті він, під впливом М. Тулова захопився тематикою українського мовознавства. Згодом саме М. Тулов підштовхнув П. Житецького до вибору науково-педагогічної кар'єри.

У Київському університеті Павло Гнатівич одразу потрапив у вир нового студентського життя, пройнятого ідеями свободи, народництва, просвітництва. Саме тоді, починаючи з 60-х років

XIX ст., під впливом національно-визвольних подій у Європі, а також в очікуванні антикріпосницької реформи (1861 р.) спостерігалось пробудження інтелектуальних і моральних сил у всіх сферах громадсько-політичного життя Російської імперії. Цей рух охопив Київ, Одесу, Полтаву, Харків, Чернігів, і вилився в потужну просвітницьку педагогічну діяльність української інтелігенції. Повсюдно створювалися нелегальні товариства, гуртки, об'єднання, сповнені прагнення поширювати освіту серед народу, пробуджувати його національну свідомість і самосвідомість, навчати грамоти широкі народні маси. Згодом вони дістали назву громади.

Варто відмітити, що поява національно-культурницьких напівтаємних організацій, зокрема Київської громади, заснованої на межі 1850–1860-х років, що стала своєрідним центром національно-культурного життя, об'єднавши письменників, істориків, етнографів, стала важливою ознакою національно-культурного відродження України другої половини XIX ст. [1, с. 143]. Власне саме П. Житецький і був одним із засновників і організаторів створення Київської громади.

Цілком погоджуємося з думкою О. Казакевич, яка стверджує, що Київська громада об'єднала національно свідому українську і проукраїнськи налаштовану польську молодь, яких, у свою чергу, «об'єднувала одна національна українська ідея на демократичному ґрунті, об'єднували спільні симпатії і антипатії, одна загальна течія відродженої і натхненної віри в українську народну самостійність, любов до рідного краю і люду» [8, с. 142]. Громада нараховувала близько ста активних членів, та ще понад двісті молодих людей, які гуртувалися навколо неї. Крім П. Житецького до її складу увійшли В. Антонович, Т. Рильський, М. Драгоманов та ін.

Появі громади і формуванню її ідейних засад сприяла загальна атмосфера політичного життя в Україні початку 1860-х років. «Ми склалися розумово і морально під враженням селянської реформи, яка служила для нас точкою опори у всіх помислах про благо народу», – згадуватиме пізніше П. Житецький [4, с. 112].

Як доречно зауважують І. Коляда та С. Кравченко, громадівці «...підхопивши ідеї романтизму, європейської передової думки, вірили у «великі сили» народу» [14, с. 7]. З цього приводу П. Житецький зазначав: «Ми отримали од старшого покоління романтичний погляд на народ і народність. Ми поклонялися народу як животно-рящій стихії. Нам почувалось, що перше проміння

свободи освітить нам народну душу з такої сторони, з якої ми не бачили її, що вийдуть із самого народу великі сили, котрі стануть рядом з нами для великої праці на українській ниві» [4, с. 124].

Саме громадівський рух, що в умовах всезагального контролю зумів зайняти нішу між власне культурницькою роботою та політичними партіями, виявився тим феноменом у житті української інтелігенції, котрий визначив особливості і перспективи її діяльності на найближчі десятиліття в більшості суспільних форм життя. Презентуючи себе як аполітичні і недержавні групи, громади напрочуд швидко зуміли знайти своє місце в тогочасному українському середовищі, і в цьому їх велика історична заслуга [15, с. 18]. Громадівці розуміли, що необхідно підвищувати культурно-освітній рівень широких мас українського народу, відстоюючи його власні потреби та інтереси.

Члени Київської громади розгорнули широку культурно-освітню діяльність, яка виявлялася насамперед у роботі недільних шкіл. «Ми завели при своєму товаристві, – згадував П. Житецький, – так звану семирічну школу, програмою якої передбачалося пройти курс гімназії». Цю школу громадівці утримували за власні кошти. Навчання велося українською мовою. Молоді вчителі-студенти ознайомлювали учнів з літературою й історією України, намагалися виховувати їх у національному дусі. З цією метою використовували «Граматку» П. Куліша та «Буквар южнорусский» Т. Шевченка. Нестача підручників і навчальних посібників українською мовою спонукала молодих вчителів самих братися за перо. Незабаром побачили світ «Домашня наука. Перші початки» та «Домашня наука. Вищі початки» К. Шейковського, «Українські прописи» О. Кониського, «Щотниця» Д. Морозова.

За активної участі П. Житецького розпочалася підготовка до створення української читанки для народних шкіл, видання якої припинилося на другій книжці.

П. Житецький брав активну участь у підготовці періодичних рукописних видань Київської громади: газети ліберального спрямування «Громадниця» і журналу «Помийниця». Перший номер «Громадниці» вийшов у вересні 1861 р., а сатирико-гумористичний журнал «Помийниця» видавався впродовж 1863–1864 рр. [8, с. 143].

Не залишаючи недільних шкіл, Павло Житецький працював викладачем на вчительських курсах у Києві, які відкрилися в 1862 р. й готували вчителів для сільських шкіл. Молодий педагог викладав цікаву науку – «методику объяснительного

чтения», розуміючи, що таке «чтение» в народній школі можливе за двох умов: 1) щоб воно велося несуперечно народному світогляду; 2) щоб велося народною мовою. Тому на заняттях розмовляв українською мовою, розповідав про історію українського народу, народний світогляд.

Також члени Київської громади ставили перед собою одним із головних своїх завдань проведення етнографічних досліджень. «Велись вони з тою метою, щоб навчитися від самого народу думати, говорити і жити по-народному, а потім того, щоб виробити метод народної освіти на підставі народного світогляду», – писав згодом П. Житецький.

Зазвичай організовувалися такі експедиції студентами-громадівцями під час літніх канікул. Цікавило молодих етнографів все, що було пов'язано з народною творчістю: легенди, прислів'я, повір'я, пісні, різноманітні прикмети, особливості місцевих говірок та діалектів. З цього приводу В. Плачинда зауважує: «Убравшись у селянський одяг, накинувши на плечі темно-синій жупан, на голову вклавши смушкову шапку та підправивши свої «статечні вуса, П. Житецький зі своїми друзями відправлялися в мандри, які відбувалися здебільшого на Київщині та Полтавщині, часом на Чернігівщині» [17, с. 70].

Громадсько-просвітницька діяльність П. Житецького була тісно пов'язана з видавничою. Надзвичайно плідною виявилася співпраця педагога з такими періодичними виданнями, як «Основа», «Киевская старина», «Киевский телеграф», «Этнографическое обозрение», «Педагогический сборник», «Записки НТШ» та ін. [7, с. 64].

Створений 1861 р. журнал «Основа» став осередком українського національного ліберального руху. Навколо «Основи» згуртувалися відомі педагоги й громадські діячі. В «Основі» «...зустрілися два покоління українського громадянства», – писав С. Єфремов. – На чолі першого стояли такі популярні серед українців люди, як П. Куліш і М. Костомаров; визначнішими з другого боку були В. Антонович, М. Рильський, П. Житецький, О. Кониський, П. Чубинський та ін. [2, с. 387].

У цей період журнал «Основа» став «...виразником думок кращих людей України: їх патріотизму, їх демократизму і всього того, що було потрібно для добра рідного краю...» [19, с. 70]. На сторінках часопису П. Житецький та інші представники інтелігенції другої половини XIX ст. вели полеміку з тими науковцями і громадськими діячами, які вважали українофільство шкідливим явищем

для російської імперії і не визнавали українську мову та культуру повноцінною [10, с. 114].

Власне відповіддю на антиукраїнську риторику у 1862 р. в журналі «Основа» стала опублікована стаття П. Житецького «Русский патриотизм» [3]. У цій науковій розвідці учений категорично заперечує спроби звести українську літературу до рівня літератури провінціальної, літератури «для домашнього вжитку» [3, с. 5]. Автор приходиться до цілком логічного висновку: «...якщо є дві руські народності, то є й дві руські мови, і повинні бути дві окремі і самостійні літератури» [3, с. 10].

Після придушення польського повстання 1863-1864 рр. царизм посилив наступ на демократичні сили країни. Після цього настали тяжкі часи для Київської громади. Перестала видаватися література для народу, Київська громада вже не мала друкованого органу, а її члени все більше занурювались у власні справи, багато хто виїхав з Києва. Серед них був і П. Житецький, який по закінченні університетського курсу у 1864 р. на три з половиною роки переїхав із Києва до Кам'янця-Подільського, де працював у губернській гімназії. Так, на певний час Київська громада припинила своє існування, але тільки для того, щоб наприкінці десятиріччя відродитися знову [8, с. 144].

У 1868 р. П. Житецький повернувся до Києва з Кам'янця-Подільського, де кілька років працював викладачем у губернській гімназії. Скрутне матеріальне становище, в якому на той час перебувала його родина, змушувало працювати одразу в кількох навчальних закладах, маючи близько 40 уроків на тиждень. Керівництво Києво-Подільської прогімназії, 2-ї Київської чоловічої гімназії, Київської Фундуклеєвської жіночої гімназії, Київської Володимирської військової гімназії цінувало його як відповідального і висококваліфікованого викладача.

На початку 70-х років XIX ст. П. Житецький взяв активну участь у створенні і діяльності Колегії Павла Галагана – елітного навчального закладу для представників дворянства, випускниками якої були відомі українські громадські та культурні діячі [11, с. 109–110]. Саме під впливом П. Житецького Колегія Павла Галагана була заснована передусім як навчальний, а не лише виховний, заклад, який знаходився під опікою Університету Св. Володимира.

Він розробив статут цього закладу, де пропрацював близько 20 років викладачем словесності. 1912 р. в «Щорічнику» колегії С. Єфремов писав: «Його учні зберігали пам'ять про нього, як про

світлого «учителя життя», який «заклав перші ростки свідомого ставлення до науки і життя» [20].

Згодом П. Житецький виявився одним з найактивніших захисників традицій Колегії Павла Галагана, в той час, коли нове керівництво навчального закладу намагалось перетворити його на звичайну гімназію.

З часом найважливішим осередком українського руху в Києві став Південно-Західний відділ Російського імператорського географічного товариства, дійсним членом якого П. Житецький був обраний 1873 р.

П. Житецький був одним з найактивніших членів Південно-Західного відділу Російського імператорського географічного товариства впродовж усього часу його існування (1873–1876 рр.). Незважаючи на порівняно недовгий час існування Відділу, наукова та культурно-просвітницька діяльність його членів значно сприяла консолідації борців за українську справу.

Серед завдань Відділу було визначено проведення досліджень зі статистики та етнографії, пошук та публікація відомостей про Україну, які зберігаються місцевих архівах та приватних осіб, організація експедицій з метою вивчення країни, а також збирання і збереження навчальних посібників: книг друкованих та рукописних, актів, карт і етнографічних предметів. Під проектом статуту Відділу підписалось 30 осіб, серед яких були провідні діячі Київської громади: П. Житецький, В. Антонович, Ф. Вовк, М. Лисенко, К. Михальчук, О. Русов, П. Чубинський.

Південно-Західний відділ значною мірою виправдав сподівання українофілів. Впродовж неповних трьох з половиною років свого існування силами його членів була зроблена значна науково-дослідницька і культурно-освітня робота. Членами відділу була створена власна бібліотека, у якій зберігалась понад тисяча книг, видано два томи «Записок» та організовано географічно-етнографічний музей, кількість експонатів якого перевищувала три тисячі [9, с. 275].

П. Житецький взяв участь майже в усіх заходах, що були організовані Відділом, збирав лексикографічні матеріали, досліджував діалекти української мови, активно розробляв мовознавчі питання в рамках етнографічної програми. За його ініціативи відбулось упорядкування і видання праць М. Максимовича. П. Житецьким було запропоновано зібрати бібліографічний і біографічний матеріал М. Максимовича, а також усі твори ученого, розпорошені у різних виданнях для бібліотеки Відділу. Пропозиція

П. Житецького була одностайно схвалена членами товариства.

Важливим досягненням членів Південно-Західного відділу було проведення у Києві III Археологічного з'їзду, який проходив з 2 до 16 серпня 1874 р. З'їзд мав надзвичайно важливе значення для тогочасного громадського та наукового життя. Серед доповідачів з'їзду був П. Житецький. Він виступив з доповіддю «Про Пересопницьке Євангеліє XVI ст.», яка була високо оцінена вітчизняними і зарубіжними вченими-філологами [9, с. 276].

Впродовж 1875–1876 рр. політична ситуація навколо діяльності Південно-Західного відділу вкрай загострилася у зв'язку з постійними наклепами на членів товариства та звинуваченнями їх в українському сепаратизмі. В червні 1876 р., відповідно до Емського указу, Південно-Західний відділ Російського імператорського географічного товариства був закритий на підставі причетності його членів до українофільського руху і поширення книжок і підручників українською мовою.

Висновки. Отже, можемо констатувати, що суспільно-політичний та науковий світогляд П. Житецького сформувалися під час його навчання в закладах вищої духовної та світської освіти, самостійних наукових пошуків та спілкування в колі українофілів. Серед світо-

глядних орієнтирів П. Житецького як науковця та громадського діяча провідне місце посідала ідея національної самобутності українського народу.

Як один із співзасновників і найактивніших членів Київської громади, П. Житецький брав активну участь у всіх її основних заходах, що були спрямовані на підтримку української культури та поширення освіти серед широких мас українського населення, на здобуття національних прав українців.

Багаторічна просвітницька робота П. Житецького сприяла визнанню української мови як самодостатньої та вплинула на формування світогляду наступних поколінь діячів українського національного відродження.

П. Житецький взяв участь майже в усіх заходах, що були організовані Південно-Західним відділом Російського імператорського географічного товариства, збирав лексикографічні матеріали, досліджував діалекти української мови, активно розробляв мовознавчі питання в рамках етнографічної програми.

Таким чином, П. Житецький зробив істотний внесок у розвиток українознавчих студій другої половини XIX ст. і, незважаючи на всі труднощі та перепони, продовжував боротися за звільнення від утисків української мови та культури.

Список літератури:

1. Архів Михайла Драгоманова. Т. 1: Листування Київської Старої Громади з М. Драгомановим (1870–1895 рр.). Варшава, 1937. 289 с.
2. Єфремов С. Історія українського письменства / худож. оформл. В. М. Штогриня. Київ : Феміна, 1995. 686 с.
3. Житецкий П. И. Русский патриотизм (Ответ «Дню»). *Основа*. 1862. № 3. С. 1–21.
4. Житецький І. Київська громада за 60-х років. *Україна: науковий двохмісячник українознавства*. 1928. Кн. 1. С. 91–125.
5. Інститут рукопису Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського. Ф. 1. Спр. 48183. Арк. 60 зв.
6. Ісаченко В. Діяльність П. Г. Житецького в Київській громаді: приклад активної громадянської позиції (кінець XIX – початок XX століття). Умань – 2011. Наука. Освіта. Молодь: матеріали III Уманської міжвузівської наук. конф. / ред. кол.: Побірченко Н. С., Сонько С. П., Чепка О. В. Умань : ПП О. О. Жовтий, 2011. С. 52–54.
7. Ісаченко В. П. Житецький та видавнича діяльність другої половини XIX ст. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Педагогіка»*. 2014. Вип. 29. С. 61–68.
8. Казакевич О. Громадська діяльність П. Г. Житецького на початку 60-х років XIX ст. *Наукові записки*. 2001. Т. 19. С. 142–145.
9. Казакевич О. Діяльність П. Г. Житецького у Південно-Західному відділі Російського імператорського географічного товариства. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 6. Історичні науки: До 170-річного ювілею*. Київ : НПУ, 2004. Вип. 1. С. 274–278.
10. Казакевич О. Павло Житецький. Життя та діяльність. Київ, 2008. 204 с.
11. Казакевич О. Павло Житецький: переслідування російським урядом наприкінці 70-х – на початку 80-х рр. XIX ст. *Пам'ять століть. Історичний науковий та літературний журнал*. 2004. №6. С. 109–117.
12. Катренко А. М. Український національний рух XIX ст. Ч. II. 60–90-ті роки XIX ст. Київ, 1999. 190 с.

13. Катренко А. М., Катренко Я. А. Національно-культурна та політична діяльність Київської громади (60–90-ті роки ХІХ ст.). Київ, 2003. 179 с.
14. Коляда І., Кравченко С. «Ми склалися розумово і морально... у всіх помислах про благо народу». П. Чубинський та П. Житецький – організатори перших етнографічних експедицій (до 175-річчя з дня народження Павла Чубинського). *Історія в школі: науково-методичний журнал*. 2014. № 1–2. С. 7–9.
15. Коляда І. Українська інтелігенція і національний мовно-літературотворчий процес (60–80-ті рр. ХІХ ст.). *Історія в школі: науково-методичний журнал*. 2010. № 7–8. С. 18–24.
16. Перетц В. Павло Житецький: До ювілею 45-літньої наукової діяльності. *Записки Українського наукового товариства в Києві*. 1908. Кн. 2. С. 3–38.
17. Плачинда В. М. Павло Гнатович Житецький. Київ, 1987. 207 с.
18. Побірченко Н. С. Павло Житецький – український вчений, педагог, громадський діяч. Київ : Педагогічна думка, 1997. 36 с.
19. Стешенко І. Українські шестидесятники. *Записки УНТ в Києві*. 1908. Кн. 1–2. С. 70–77.
20. Харченко В. Перший історик української літературної мови. URL: <http://pmu.in.ua/articles/pershyj-istoryk-ukrainskoi-literatu>

Kyot' S.M. PAVLO ZHYTETSKY'S PUBLIC AND EDUCATIONAL ACTIVITIES IN THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY

The article analyzes the activities of P. Zhytetsky as an active participant in the Ukrainian national movement researches his role in the socio-political life of Ukraine in the second half of the 19th century. It is established that the socio-political and scientific worldview of the scientist was formed during his studies in institutions of higher spiritual and lay education, independent scientific research and communication among Ukrainophiles. Among the worldviews of P. Zhytetsky as a scientist and public figure, the idea of the national identity of the Ukrainian people occupied a leading place.

It was found that the scientific and educational work of P. Zhytetsky was directed at preserving and promoting Ukrainian culture. The author of the article certifies that the public activity of the outstanding scientist became an important period at the cultural and political stage of the national revival of Ukraine.

As one of the co-founders and most active members of the Kyiv community, P. Zhytetsky took an active part in all its major activities directed at supporting Ukrainian culture and spreading education among the masses of the Ukrainian population, to get national rights of Ukrainians.

Zhytetsky's many years of educational work contributed to the recognition of the Ukrainian language as self-sufficient, influenced the formation of the worldview of future generations of figures of the Ukrainian national revival.

P. Zhytetsky's activity in the College of Pavlo Galagan, the South-Western Department of the Russian Imperial Geographical Society, where the scientist was in leading roles, is researched.

Chronological, comparative-historical, retrospective, comparative and personalistic-biographical research methods were used in writing scientific research.

Key words: *Pavlo Zhytetsky, Ukrainian national movement, socio-political life, public activity, educational work.*